

*THE REPRESENTATION OF BUCHAREST'S PERIPHERY IN THE
INTERWAR NOVEL: A CARAGIALIAN MODEL*

Alexandru Fărcaș

**Research Assistant, "G. Călinescu" Institute of Literary History and Theory,
Bucharest**

Abstract: Lucrarea urmărește să evidențieze una dintre cele două modalități de reprezentare pe care periferia bucureșteană le cunoaște în romanul dintre cele două războaie mondiale, anume aceea parvenită pe filieră caragialescă. Opusă viziunii empatice, care se concentrează pe dimensiunea tragică și pe aspectele economice ale vieții în noile periferii apărute ca urmare a dezvoltării industriale, această paradigmă este una eminentemente critică, selectând ca teren de observație mahalaua morală și psihologică. Caragiale cel din teatru și, mai ales, din Momente se regăsește, de asemenea, la nivel narativ, tipologic și stilistic în scrierile lui Gib Mihăescu, Mihail Celarianu, Tudor-Teodorescu-Braniște sau Damian Stănoiu. Traseul demersului interpretativ nu ocolește nici reliefaarea anumitor aspecte ale receptării în revistele culturale ale epocii

This paper aims to showcase one of the two ways to imagine Bucharest suburbs active in the interwar fiction, namely the one stemming from Caragiale's literary work. As opposed to the so-called "sympathetic" approach, draping up in melodrama the economic realities of life in the new industrial peripheries, this second approach relies on a "critical perspective", focusing on the moral and psychological issues of the slum. Caragiale, the playwright, as well as the short-story writer, was inspirational for the fiction written by Gib Mihăescu, Mihail Celarianu, Tudor-Teodorescu-Braniște or Damian Stănoiu, on the narrative, typological and stylistic levels. In order to trace the main lines of this literary model, we will also need to take a look into the reception of such novels, as mirrored in the cultural magazines of the interwar period.

Keywords: periphery, slum, urban fiction, interwar novel, reader-response criticism

Într-un articol intitulat *Bucureștii, motiv de literatură urbană*, Pompiliu Constantinescu vedea în Caragiale, singurul junimist citadin, exponentul veritabilului spirit bucureștean înțeles în latura sa pitorească. Pornind de la premiza consubstanțialității dintre spiritul micii burghezii și cel al mahalalei, într-un oraș în care apele sociale erau departe de a se fi limpezit, criticul declară: „Mahalagiii caragialieni sunt cei dintâi orășeni, reprezentând

faza necesară spre ascensiunea burgheză.”¹ În epocă, rolul militant al intelectualilor, magistraților și ofițerilor în politică este redus, covârșit de activismul și agresivitatea acestei burghezii în ascensiune (negustori, proprietari, nenumărații avocați etc.). Tocmai aceste din urmă categorii orășenești alcătuiesc umanitatea schițelor². Exponentul tipic al Bucureștilor de la 1900 este Mitică, căruia Pompiliu Constantinescu îi face un portret memorabil și exhaustiv, iar maladia psiho-morală a locuitorilor urbei poartă numele de „miticism”. În *Spiritul critic în cultura românească* (1909), Garabet Ibrăileanu operase, cum bine se știe, o reducere fundamentală asupra naturii duhului mahalagesc, comun lui Mitică, Mache sau Lache: „Dar trebuie să ne înțelegem asupra acestui cuvânt. *Mahalaua*, pe care o satirizează Caragiale, nu e o categorie socială, clasa de mici burghezi, de mici funcționari, care stă în suburbie, și ale cărei mijloace materiale, ca și cele intelectuale, sunt restrânse. *Mahalaua*, pe care a satirizat-o Caragiale, e o categorie psihologică.”³

Viziunea critică a lui I.L. Caragiale, proiectată asupra unui material uman hibrid, provenit din mica (și, uneori, chiar marea) burghezie, înzestrat cu viciile, incultura și maniile cunoscute, a întâmpinat destule obiecții. Lui Lovinescu care, în dubla sa calitate de critic și sociolog, îl respingea principial pe autorul *Noaptea furtunoasă* din cauza nepotrivirilor ideologice⁴, caricaturizarea tinerei clase burgheze românești îi părea profund nedreaptă, iar imitația servilă a formelor apusene – o etapă necesară, deja depășită de evoluția societății românești. Un critic azi uitat, N. Davidescu, lansa și el în 1935 o diatribă la adresa „celui din urmă ocupant fanariot”, care, arogant și străin de spiritul neamului, pipăise doar asperitățile suprafețelor și nu pătrunsese adâncurile sufletești ale mahalalei, rezervor de forță în toate mișcările istorice ale secolului al XIX-lea.⁵ În anii '30, când romanele dedicate periferiei bucureștene proliferază, discuția se învârtă din nou în jurul lui Caragiale, semn că inerțiile criticii sunt, în parte, justificate de procesul de creație, care înregistra încă metamorfoze ale operei acestuia. Cum era firesc, chiar prozatorii care aspirau să dea o cu totul dimensiune umană și o miză literară și ideologică diferită acestei lumi au remarcat printre cei dintâi lipsa unei corespondențe reale și precise între mahalaua lui Caragiale și adevăratele suburbii bucureștene. Este contestat explicit și „realismul” autorului *Momentelor*, pe care Vasile Demetrius, de pildă, îl găsește „aranjat, artistic, în vederea ironizării”⁶. Într-un interviu din 1933, George Mihail-Zamfirescu diferenția periferia, obiectul central al romanului său abia apărut, *Maidanul cu dragoste*, de „mahalaua pitorească și românească, din care și-a ales eroii

¹ Pompiliu Constantinescu, *Scrieri*, 6, Ed. Minerva, București, 1972, p.72.

² *Ibid.*, p.72-73.

³ G. Ibrăileanu, *Spiritul critic în cultura românească*, Ed. Minerva, București, 1984, p.166.

⁴ Eugen Simion, *E. Lovinescu, scepticul mântuit*, Ed. Cartea românească, București, 1971, p.493.

⁵ N. Davidescu, *Caragiale*, în *I.L. Caragiale interpretat de...*, Ed. Eminescu, 1974, p. 140.

⁶ Vasile Demetrius, *Scrieri alese*, vol. II, Editura pentru Literatură, București, 1967, p.11.

marele nostru I.L. Caragiale”⁷. Și pentru el, caracterul livresc al mahalalei – „bun exclusiv, infailibil, al inspirației caragialești”⁸ – este neîndoielnic. Autorul *Domnișoarei Nastasia* vorbește chiar despre deserviciul pe care marele înaintaș îl făcuse, de fapt, „lumii de la fund”⁹. Într-adevăr, realitățile sfârșitului de secol XIX, când Bucureștii erau încă un mare târg, în care mahalalele se contopeau cu centrul, nu mai corespund situației de peste trei decenii. Industrializarea masivă (intensificată după 1920) a dus la extinderea capitalei, prin încorporarea suburbiilor provenite din vechile comune limitrofe. Concomitent, centrul căpătase toate atributele modernității, bucurându-se de întreg confortul unui oraș european. În spațiul exterior lui se impune acum distincția dintre mahala și periferie. Prima, tratată literar în mod critic, cuprinde un areal (atât geografic, cât și social și cultural) de mai veche extracție bucureșteană, al cărui spirit este caracterizat prin „miticism”, pitoresc, încercare de adaptare prin mimetism social. Pe de altă parte, periferia, privită prin prisma aspectelor economico-sociale, este spațiul noilor suburbii industriale, al așezărilor ivite din gropile de gunoaie, populate cu oameni veniți de pretutindeni. Problemele sale fundamentale sunt pauperitatea, dezrădăcinarea proletarilor din mediul rural, alienarea, conflictele de clasă.

Cu toată evidenta deplasare de interes către periferie, petrecută simultan prin intermediul reportajului și al ficțiunii (Carol Ardeleanu, Constantin Barcaroiu, G.M.-Zamfirescu, Geo Bogza scriu articole și reportaje dedicate mediului suburban), mitologemul bucureștean al lui Caragiale a cunoscut avataruri și în deceniul al patrulea, chiar în cadrele aparent inedite ale romanului. Ce anume datorează Mihail Celarianu (*Polca pe furate*, 1934), Gib Mihăescu (*Zilele și nopțile unui student întârziat*, 1934) și, într-o măsură ceva mai redusă, Damian Stănoiu (*Camere mobilate*, 1933) ori Tudor Teodorescu-Braniște (*Fundătura Cimitirului No.13*, 1932) atmosferei, viziunii, genurilor și strategiilor narative din comedii și schițe? Vom încerca să răspundem la această întrebare în cele ce urmează.

E vorba, întâi, de aceeași atitudine, fundamental critică, asupra unei zone urbane a cărei componență socială seamănă izbitor cu aceea care-i servește drept model. Jupân Dumitrache, Vetele și Zițele, Mitică, Lache și Mache se dovedesc niște tenaci supraviețuitori. Deși au, cel mai adesea, origini plebeie, eroii romanelor mahalalei interbelice nu aparțin păturilor celor mai

⁷ G.M.-Zamfirescu, *Romanul meu*, în volumul *Articole vorbite*, Ed. Cartea românească, București, 1974, p.244. Mahalaua – spune el – reprezintă „un apendice al centrului”, direct influențat de acesta, și căutând, cameleonice, să-l copieze în vocabular, gest, gust pentru confort. Calificativele „mahalagiu”, „mahalagesc” cunoșteau deja, de mai multă vreme, un sens peiorativ, de care G.M.-Zamfirescu și congenerii săi fac toate eforturile să-și decupleze universurile ficționale.

⁸ Idem, *Mahala și periferie*, în volumul *Articole vorbite*, Ed. Cartea Românească, București, 1974, p.248.

⁹ Idem., p.247.

sărace. Asemeni părinților și bunicilor lor literari, sunt ampoloiați, studenți, negustori, avocați, într-un cuvânt membrii ai micii burghezii urbane. Într-o lume situată la frontiera dintre centru și periferie, încă apăsați de moștenirea, mai mult sau mai puțin îndepărtată, a unor cutume rurale, ei luptă pentru păstrarea aparențelor. Mihnea Băiatu, eroul lui Gib Mihăescu, un campion al automistificării, se pretinde doctorand în drept, deși este doar un student întârziat, din anul întâi. Liță Soare, chiriașul „grăbit” al lui Damian Stănoiu se dă drept inginer. Ilie Pantahuzeanu, individ aflat în căutarea unei căsătorii reușite din punct de vedere material, semnează „Licențiat în Științele de Stat, Șef de Secție al Achizițiilor din Ministerul Finanțelor, Dirijor al corului de la Domnița Raluca”¹⁰ Femeile – mahalagioaice mai mult sau mai puțin gregare, cu o moralitate și un statut social adesea îndoielnice – nu ezită să se prezinte, după vârstă, fie în postura de domnișoare serioase, absolvente de liceu și funcționare, fie drept văduve ale unor oameni cu stare, când nu de-a dreptul de viță nobilă. Astfel, coana Aneta, o chiriașă din casa-vagon aflată în Fundătura Cimitirului, la numărul 13, inventează, înaintea musafirilor ocazionali, călătorii întreprinse, în compania răposatului soț, în mari capitale europene.¹¹ Impostura, frecvent satirizată în toate aceste scrieri, se poate explica prin incertitudinea identitară a acestor oameni modelați de fantasma parvenirii, însă împovărați de moștenirea unor origini modeste.

Frustrarea indusă de nerecunoașterea unor merite profesionale, în realitate inexistente, îi macină pe micii slujbași. E cazul altui chiriaș, Ionel Crudu, căruia „nu-i place «să tragă chiulul» dar nici nu vrea să muncească «mai mult decât scrie la lege»”¹²; în schimb, consideră că nu se bucură, la serviciu, de respectul meritat. Un grefier, domnul Bănică Nisipoiu (*Zilele și nopțile unui student întârziat*) se arată reverențios până la pioșenie în fața arcanelor justiției. În mintea sa, termenii științifici au o rezonanță magică, iar vehicularea lor îi deosebește pe inițiați de profani. Deși este un slujbaș mediocru și un soț naiv, grefierul se crede inteligent, chemat la banchetul ideilor (trăsătură pe care a satirizat-o Caragiale în jupân Dumitrache și, mai cu seamă, în Conul Leonida): „În privința asta dumnealui are ideile sale. Justiția nu trebuie înțeleasă de toți proștii, ea nu poate fi – cum se exprima dânsul – decât «oficiul unei elite supreme». Mi se pare că domnul Bănică Nisipoiu văzuse vorbele astea, undeva într-o prefață de carte, deschisă lângă vreo servietă de avocat și-l impresionase profund. La început îi plăcuseră numai de dragul

¹⁰Mihail Celarianu, *Polca pe furate*, Ed. Scrisul românesc, Craiova, 1983, p.9

¹¹Tudor Teodorescu-Braniște, *Fundătura Cimitirului No.13*, București, Ed. „Adevărul”, 1932, p.30.

¹² Tudor Teodorescu-Braniște, *op.cit.*, p.8.

pronunțării: «oficiul unei elite supreme». Atunci le rostea foarte des, mai cu seamă la cârciumă, uneori numai în gând, ca să nu le uite ordinea.”¹³

Din recuzita de personaje caragialești nu lipsesc nici debitorii lozincilor patriotarde, cabotini și infatuați, oameni ai gesturilor extreme. Un personaj memorabil, reminiscență de Coriolan Drăgănescu¹⁴ este studentul Anibal (Aniban, cum îi spune coana Aneta) Popescu-Delar. Fiu de preot dintr-un sat de munte, „studinte în drept și publicist”, doar că – epoca e alta – nu liberal, ci legionar, Anibal este, spre deosebire de predecesorul său, un profitor de clasă (se folosește din plin de slăbiciunea coanei Aneta). Când se aprinde, acest justițiar rostește tirade xenofobe și anticomuniste, lovind în stânga și-n dreapta cu toiagul.

Reînvierea acestor eroi atât de firești în spațiul limitat al schiței, al instantaneului, dar dificil de susținut, în unilateralitatea lor, pe spații epice ample, a presupus alegerea unor formule narative mai mult sau mai puțin novatoare și îndrăznețe. Dacă *Polca pe furate* este o ingenioasă construcție epistolară, un sistem de oglinzi care-i creează adesea cititorului reflexe înșelătoare, Tudor Teodorescu-Braniște expune în debutul romanului său simple fișe caracteriologice, pe care ulterior le însuflețește în cadrul unui scenariu epic dramatizat, iar la Damian Stănoiu întâlnim o juxtapunere de „momente”, unite doar prin firul reprezentat de odiseea lui Liță Soare. Mai complex, scenariul picaresc al lui Gib Mihăescu se frânge neașteptat la mijloc, pentru ca, în a doua parte, registrul să se schimbe radical.

Potențialul comic semnificativ al „telegramelor” și al comunicatelor, al cererilor oficiale, al anunțurilor cu închirieri sau cel al biletele amoroase sunt valorificate – uneori în exces – în aceste scrieri. În *Polca pe furate* spre exemplu, sub ochii cititorului se derulează o parte însemnată a clișeele care definesc manifestările spiritului mahalagesc. Comicul se sprijină aici, în principal, pe ticurile, șabloanele și greșelile de limbă. Înaintând într-un foc încrucișat de scrisori, cititorul se găsește prins, la un moment dat, într-un hățiș de personaje și situații. Încet, încet, ceața se ridică și încep să se distingă ițele – complicate, însă de o clasică claritate tipologică – acestor frivole povești. Tema scrisorilor o constituie – cum altfel? – viața amoroasă, consecința fiind o acută sete de exhibare a sentimentelor. Intriga urmează o linie detectivistică, finalul dezvăluind proporțiile catastrofei morale. Mihail Celarianu desenează cu precizie tipuri mahalagești foarte variate, adâncite exclusiv prin prestația lingvistică. Rezultatul este un mozaic de stiluri – de la cel colocvial la cel impregnat de lirism dulceag, de la

¹³Gib Mihăescu, *Zilele și nopțile unui student întârziat*, Ed. Scrisul românesc, Craiova, 1973, p.21.

¹⁴Perpessicius, *Opere*, 5, Ed. Minerva, București, 1972, p.295.

obtuzitatea cazonă la pălăvrageala incontinentă a funcționarelor, de la șiretenia țărănească la stilul kitsch al politeții joase. Schimbările de macaz sunt dese și neașteptate, în spirit, firește, caragialian: „Că eu, după cum știți, nici la teatru nu mă duc – declară cu prefăcută inocență o domnișoară –, nici la cinematorgraf, și nu citesc nici romane de alea care văd că toate colegele mele citesc și râd pe înfundate. Atât sunt vinovată și eu că am citit *Istoria Românilor* și *Din Amintirile Mele*, de domnul doctor Severineanu, care după asta a și murit. Și pe alea le-am luat tot gratis, că mi le-a dat chiar domnul Acelereanu, de la bibliotecă. Dar nici pe alea pot să spun că nu le-am isprăvit, dar le-am lăsat acolo pe masă”.¹⁵

Comicul de limbaj, izvorât din folosirea defectuoasă a limbii, în special a neologismelor, este de altfel elementul cel mai izbitor care amintește de Caragiale. Pretenția de onorabilitate, mimarea instrucției îi fac pe eroii mahalalei interbelice să vorbească și să scrie adesea „caragialește”, adică abuzând de clișeele jurnalistice și afectând atitudini desprinse din literatura de colportaj. Nu vom întâlni aici expresii argotice, așa cum se întâmplă în literatura periferiei (chiar și acolo, acest lucru se petrece mult mai târziu, mai ales odată cu *Groapa* lui Eugen Barbu). Bucureșteni, în genere, la a doua sau chiar la a treia generație, autorii scrisorilor își deconspiră incultura la tot pasul, prin dezacorduri gramaticale, utilizarea defectuoasă a neologismelor și pocirea cuvintelor și a expresiilor străine („*Alaboner*”¹⁶; „*Tel metri te valè*”¹⁷). De îndată ce își pierde controlul, pojghița de civilizație se topește instantaneu: „Eu nu vreau să fiu bătaia de joc a nimănu! Măine, dacă aș vrea, mâine m-aș mărita! Dar nu să ajung de râsul unuia ca tine, o scârnavie care caută să mă mai și mintă... Rămâi cu Veta dumitale și cu subalternii dumitale, că ai ajuns să te crezi atâta, parcă n-ai fi avansat tot prin protecția mea! Prin mine, da, printr-o femeie! Să-ți fie rușine, idiotule! Să știi că, dacă mâine nu-mi trimiți toate lucrurile și scrisorile, am să-ți fac una să mă pomenești! Bâlbâitule!”¹⁸

Anunțurile care împodobesc ferestrele caselor alcătuiesc, de asemenea, un repertoriu variat. Laconice și neutre la Gib Mihăescu („De închiriat cameră mobilată”¹⁹), ele forțază nota incoerenței și a agramatismelor la Damian Stănoiu: „Doamnă singură închiriază, Odaie mobilată și Curată la Domn, plotoner în fundu curții”²⁰. Nici onomastica personajelor nu se îndepărtează prea mult de modelul *Schițelor*: Polixeni, Piscupeasca (*Zilele și nopțile unui*

¹⁵ Mihail Celarianu, *op.cit.*, p.42-43.

¹⁶ *idem.*, p.76.

¹⁷ *ibid.*, p.78.

¹⁸ *ibid.*, p.32

¹⁹ Gib Mihăescu, *op.cit.*, p.5.

²⁰ Damian Stănoiu, *Camere mobilate*, Ed. Evenimentul, București, 1990, p.70.

student întârziat), Frousine Martirian, Rozmarin Isbășescu (*Polca pe furate*), Anibal Popescu-Delar (*Fundătura Cimitirului No.13*).

De sub stratul superficialității și al lipsei de educație răzbat însă vicii mai adânci. Nicio urmă de simpatie sau de înțelegere nu răzbate din înfățișarea acestei umanități profund tarate. Sunt reluate până la saturație teme și motive clasice: donjuanul de mahala, mereu în căutarea unei camere de închiriat, ingenios și rău platnic, soțul încornorat, soția infidelă, conflictul dintre rivale etc. Chiar dacă se pot lesne stabili, după cum am văzut, filiații cu lumea funcționarilor, a damelor „bine”, a studenților și a tot soiul de pierde-vară din preajma lui 1900, cadrul social-politic (suntem în anii Marii Crize și ai nașterii mișcărilor extremiste) s-a schimbat, contururile desenului au devenit mai pregnante, mai explicite. Există, între atmosfera *Momentelor* și aceea a romanelor observate aici, deosebiri atât de nuanță, cât și de substanță. Apăsarea unei epoci mai dinamice, mai lipsită de inhibiții, cu opțiuni ideologice, politice și spirituale mult mai radicale se infiltrează în conturarea unor personaje de un extremism delirant (intră acum în scenă studenți legionari, comuniști ilegaliști etc.). Intoleranța sau xenofobia devin atributele barbariei pe cale de a se instala, sentiment acut mai ales la Tudor Teodorescu-Braniște. În ciuda stereotipurilor care definesc mahalaua ca pe un univers anistoric, încremenit în pitoresc, în aceste romane ale anilor '30 nu mai regăsim mare lucru din bonomia, furiile benigne ale partizanatului politic, lentoarea, protocolul *fin de siècle* din *Căldură mare*, *C.F.R.*, *Atmosferă încărcată* sau *Proces-verbal*. Alienarea, scepticismul și încrâncenarea au luat acum locul naivelor reprezentări ale binefacerilor progresului în imaginația unei societăți tinere. Deși comicul rămâne, și de această dată, modalitatea principală (dar nu exclusivă) de rezolvare a conflictele epice, situațiile urmează scenarii împrumutate parcă din recuzita filmului mut, lăsând adesea un gust amar cititorului. Victoriile amoroase, farsele și veselele petreceri ale donjuanilor lui Gib Mihăescu sau Damian Stănoiu prin casele familiilor îmburghezite și viciate ale mahalalei bucureștene, prostia și sentimentalismul gălăgios dezvăluie mai curând inestetice maladii degenerescente, decât ridicolul unor manii nevinovate. E o lume sprijinită pe temelii fragile ale provizoratului și a lipsei de identitate. Actorii – chiriași anoști, ilegaliști discreți, studenți superficiali, boiernași scăpătați, femei întreținute și prostituate mascate sub aparența onorabilității – duc cu toții o existență tranzitorie, lipsită de scrupule și de complicații. Străvechiul *carpe diem*, reactivat în mod obișnuit în preajma furtunilor, pare a fi consemnul unei lumi în care carnavalescul specific mahalalei lui Caragiale mai este amintit doar de forfota inutilă și prin inconfundabila savoare verbală.

Bibliografie

1. *Articole vorbite. Conferințe radiofonice*, București, Ed. Cartea românească, 1974
2. Celarianu, Mihail, *Polca pe furate*, Craiova, Ed. Scrisul românesc, 1983
3. Constantinescu, Pompiliu, *Scrieri*, 6, București, Editura pentru Literatură, 1972
4. Demetrius, Vasile, *Scrieri alese*, vol. II, București, Editura pentru Literatură, 1967
5. Ibrăileanu, G., *Spiritul critic în cultura românească*, Ed. Minerva, București, 1984
6. Mihăescu, Gib I., *Zilele și nopțile unui student întârziat*, Craiova, Ed. Scrisul românesc, 1973
7. Perpessicius, *Opere*, 5, Ed. Minerva, București, 1972
8. Simion, Eugen, *E. Lovinescu, scepticul mântuit*, Ed. Cartea românească, București, 1971
9. Stănoiu, Damian, *Camere mobilate*, Ed. Evenimentul, București, 1990.
10. Teodorescu-Braniște, Tudor, *Fundătura Cimitirului No.13*, București, Ed. „Adevărul”, 1932